

EDERLEY • ASTRID SÖDERBERGH WIDDING • SHIMA & SHERLY NIAVARANI • TOM ALANDH

VI OKAR – IGÅ
9 000 nya läsare
Häng med oss in i nästa sekel. Välkomna!

100 år
1913–2013

STORA OPERASKOLAN:
Terapeuten Verdi
i svartsjuk kamp mot
terroristen Wagner

AFFÄRSIDÉ:
BYGGDA
IET HÅLLER
SEXTIO ÅR

ET AV LINA WOLFF
på din bok,
ett mycket
t finger”

Bastedalens Kinapark
- pärlan vid Vättern
SE SIDAN 76

Stina Wirsén:

ATTACKERNA KRÄMDE IVET UR MIG”

JUN EFTER "LILLA HJÄRTAT"-BRÅKET

kulturell stormakt • Ord med nya innebörder • Anders Burman – studiologendar med självsväng
blir aldrig omodern • Tre nya sätt att leva • Naturen är livsfarlig! • Respektlösa glaskonstnärer

INTERPRESS 0195-08
7388019506908
RETURVECKA V 36

NR 8 • AUGUSTI 2013 • 69

SE OM DITT HUS!

Hur bor du? I nytt och renoveringsfritt tror du kanske?
”Sälj innan det är dags att renovera”, säger arkitekten.
BYGGFUSKET ökar. Ansvaret? Ja, det ligger hos dig.

TEXT ANNICA KVINT ILLUSTRATION TEAM HAWAII

Arkitekten och forskaren Erik Stenberg skräder inte orden när det kommer till nyproducerade bostäder.
– Sälj! Sälj innan det är dags att renovera!

Han har forskat om miljonprogrammet och vet att många lägenheter som byggdes på 1960- och 70-talen visserligen är slitna i dag, men också att de faktiskt hållit i 40–50 år och är av mycket bättre kvalitet än de bostäder som byggs nu.

– Miljonprogramslägenheterna har inte bättre ytskikt, men stommarna är bättre. Förr tänkte man långsiktigt både när det gällde stomsystem, stödsystem och planering för ventilation och vatten.

I dag gör man tvärtom, hävdar Erik Stenberg. Även i ”hållbara” stadsdelar som Hammarby

sjöstad satsar man på utanpåverk som stora balkonger och köksöar med marmorskivor. Samtidigt giuter man in rör och ledningar som gör det svårt att bygga om. Dessutom utrustar man ofta husen med enstegstätade fasader, som kan orsaka fuktskador efter bara några månader.

För att tala klartext:

Byggbolagen satsar på det som syns och döljer skiten under ytan.

Det blir tyst i tjänsterummet på KTH Arkitekturskolan. Sakta låter jag det Erik Stenberg just berättat sjunka in, konstaterar att vi lever i en förrädisk tid. Vad man ser är inte alltid vad man får. Det gäller den färdigproducerade lasagnen du köper, men även den nyproducerade bostadsrätten. I dag är det inte ovanligt att nya byggnader har en beräknad livslängd på bara 60 (!) år. Men det är inte något man talar om. ▶

KÖPA BOSTAD?

FRÅGOR SOM DU
MÅSTE HA SVAR PÅ:

- Hur energisnålt är boendet?
- Hur driftsäkert?
- Hur underhållsfritt?
- Är huset byggt med sunda material?
- Vad är stommen i huset tillverkad av?
- Vad är huset isolerat med?
- Vad har huset för beräknad livslängd?
- Vad är års-kostnaden?
- Vad har boendet för livscykelkostnader?

”
Bygg-
branschen
bygger
medvetet
för lite, för
att kunna
hålla
priserna
uppe.

► Erik Stenberg är inte ensam om att oroa sig för dagens kortsiktighet. Det gör snart nog varenda arkitekt, även om få anser sig ha tillräckligt att säga till om för att kunna göra något. Sedan bostadsmarknaden avreglerades på 1990-talet har byggherrarna fått alltmer makt, arkitekterna allt mindre. När tidskriften Arkitektur för några nummer sedan granskade den svenska bostadsmarknaden konstaterade Thomas Lauri: ”Arkitektur har alltmer blivit en uppvisning i form. I slutänden är det sällan det hållbara eller sociala som premieras. De stora byggbolagen JM, Skanska, NCC och Peab, som dominerar marknaden, har låst upp sin produktion kring plattformstänkande.”

Enstegstätade fasader är ett aktuellt exempel på dagens bygglarv; de började användas på 1990-talet i Sverige och finns i mellan 15 000 och 30 000 hus, många flerfamiljshus. Över 100 000 bostäder berörs av problemet. I en enstegstätad fasad ligger putsen direkt mot isoleringen, utan bakomliggande luftspalt. Fukt som tränger in riskerar att bli instängd och kan orsaka mögel och röta på bakomliggande material, som gipskivor och trä. I en tvåstegstätad putsfasad finns en luftspalt bakom den yttre fasaden. På så sätt kan inträngande fukt ventileras eller dräneras ut innan den når den inre fasaden. Värmeisoleringen blir dock lite sämre – men framför allt innebär den tvåstegstätade fasaden högre byggkostnader.

– Vi svenskar har röstat för större individuell frihet, men få har förstått vad det faktiskt innebär i form av större individuellt ansvar, säger Erik Stenberg.

I dag produceras mestadels bostadsrätter. Byggbolagen saknar incitament för att vara långsiktiga – när de har sålt bostäderna är ju ansvaret bostadsrättsinnehavarnas. När marknaden styr blir bostaden att betrakta som en produkt bland andra, menar Erik Stenberg, vilket kräver mer av oss konsumenter. Vi måste börja kolla ”innehållsförteckningen” inte bara när vi går till livsmedelsbutiken.

I den nyligen utgivna boken *Hållbarhetens villkor* (Arena) konstaterar den förre stadsarkitekten Erland Ullstad att när det gäller mat, kläder och möbler finns alternativ för alla plånböcker, men bostäder byggs numera bara för den rikaste tredjedelen. ”Bostadsbristen har blivit en affärsidé”, hävdar Erland Ullstad och förklarar:

”Den svenska bostadspolitik har svängt 180 grader: från efterkrigstidens allmännyttiga och kvalitetsinriktade mål, med en uthållig produktion på i snitt 60 000 bostäder per år, till dagens begränsade och marknadsstyrda

produktion för dem som har råd (cirka 20 000 bostäder per år).”

Byggbranschen bygger enligt Ullstad medvetet för lite för att kunna hålla priserna uppe. Och kan i praktiken bygga med låg kvalitet eftersom bostäderna blir sålda ändå.

Så vad ska man göra som bostadskonsument – helt enkelt undvika nyproducerade byggnader, för att vara någorlunda säker på att få en bostad som håller i längden? Inte nödvändigtvis, enligt arkitekten Anders Nyquist. Däremot bör man läsa på så att man vet vilka frågor man bör ställa inför ett bostadsköp.

Anders Nyquist har jobbat med kretsloppsarkitektur de senaste 45 åren. Han är en internationellt erkänd föredragshållare, som har haft drottningmodern av Bhutan på studiebesök i sin kretsloppsby söder om Sundsvall och har byggt en skola i Los Angeles med Hollywoodskådespelaren Will Smith. I Sverige är Anders Nyquist däremot relativt okänd, vilket förmodligen har att göra med småskaligheten i svenskt, hållbart byggande.

Arkitektur kräver kunskap, konstaterar han när jag ringer upp honom. Eftersom svenska arkitekter har så lite att säga till om – och de stora byggbolagen tänker så kortsiktigt – har ansvaret i praktiken skyfflats över på de boende.

– De flesta som köper en nybyggd bostadsrätt kollar bara kvadratmeterpris och månadsavgift.

I själva verket borde de kräva mycket mer information: hur och av vem byggnaden är konstruerad, årskostnader och livscykelkostnader. Men är det rimligt? Tror han verkligen att bostadsrättsköpare i framtiden kommer att avfärda fastighetsmäklare med orden: ”Jag vill inte ha någon pvc-matta i badrummet, för jag vill inte att min bebis ska få ftalater i urinen och bli hormonstörd?”

– Tja, säger Anders Nyquist, en sak är klar: Utan kunniga och miljöintresserade beställare kommer inga kretsloppsprojekt till stånd. Och förmodligen inget långsiktigt byggande över huvud taget.

Det är med arkitektur som med allting annat. Vad som är bäst beror på med vilken måttstock man mäter. Själva bygget blir dyrare när man arbetar långsiktigt och ekologiskt hållbart än när man bygger konventionellt, men det är å andra sidan pengar man får tillbaka på några års sikt, inte minst genom lägre årskostnader.

– Det enda som funkar är goda exempel, säger Anders Nyquist. Jag har predikat grönt leverne de senaste 45 åren. Människor lyssnar intresserat och går sedan hem och gör som de alltid har gjort. Det är först när nya idéer förverkligas som det händer något. Först när människor kan se, röra, dofta och känna förstår de.

Några dagar senare står jag tillsammans med Anders Nyquist vid hans båthus och blickar ut över Rumpans fritidsby. En förverkligad utopi. En grästäckt udde, strax söder om Sundsvall, där en vindlande grusväg leder fram till ett trettiotal låga byggnader, med stående lockpanel, likartade dörr- och fönstertyper, svarta enkupiga betongtakpannor och enhetlig färgsättning. Husen är placerade nära tomtgränserna, så att de små tomterna ska kännas rymligare. En djungel av al, björk och gran var vad som mötte Anders Nyquist och hans fru Ingrid när de i maj 1966 för första gången såg det som skulle bli Sveriges första ekoby. De köpte marken direkt – trots att de var tvungna att köpa 15 hektar i stället för den enda tomt de tänkt sig. En idé hade slagit rot i Anders huvud. Han visar mig det program han skrev för byn 1967 och det är nästan kusligt hur exakt hans vision förverkligats. I Rumpen är den sämsta marken förvandlad till vägar, den näst sämsta till tomtmark och den bästa till grönområden och andra gemensamma anläggningar, allt enligt regeln att fastighetsägare alltid är intresserade av att förbättra den egna tomten. I programmet beskriver Anders i detalj hur byn ska fungera. ”25–30 familjer ska bo här”, skriver han, ”75–90 personer är tillräckligt många för att uträtta stordåd även med små insatser per person”. Anders Nyquist, som vuxit upp i ett fiskeläge, förlägger byns ”torg” till hamnen med tio båthus och en gemensam bastu. Hela byn planeras enligt en holistisk syn där investeringskostnader vägs samman med årskostnader, nytta, skönhet och miljö. Lägsta kostnad för varje enskild del betraktar Nyquist som ointressant.

Sedan 1960-talet har Nyquist arbetat i samma anda. Nu som då pratar han om vikten av att studera byggnaders flöden för vatten, energi, luft och material. Han jobbar alltid enligt samma tumregler: Utgå från platsen. Bygg med bra material. Låt miljömål styra hela plan- och byggprocessen. Minimera

värmebehov och elanvändning. Använd vatten-snål teknik. Låt avfall gå till kompost, återanvänd, återbruka.

Kort sagt: slut kretsloppet.

I naturen finns inga restprodukter. När ett träd dör startar en nedbrytning som ger möjligheter till nytt liv. Det skulle kunna fungera på samma sätt med både hus och möbler, menar Nyquist. Hans ambition är att komma tillbaka till vad han kallar en cirkulär ekonomi:

– I det gamla bondesamhället tänkte man cirkulärt, där dygnet, året och livet utgjorde de olika cirklarna. I industrisamhället lever vi linjärt: produktion, konsumtion, skräp. Vårt tidsschema är baserat på linjärt tänkande, liksom de flesta av våra städer och byggnader. Vi köper energi från icke förnybara källor och producerar överskottsenergi. Vi köper vatten från systemet och producerar avloppsvatten. Helt i onödan.

Kretsloppsarkitektur handlar emellertid inte om att återskapa bondesamhället, poängterar han, utan om att kombinera moderna tekniska

ERIK STENBERG

1. Hur bor du?

– I en hyresrätt utanför Stockholms tullar.

2. Vilken tid var den bästa ur hållbarhetssynpunkt, dvs. när byggde man hus som höll?

– Det byggs hus som håller under alla tider men efterkrigstidens bostadsbyggande är oöverträffat.

3. Vilken typ av bostad skulle du aldrig köpa i dag?

– En husvagn.

► lösningar med traditionell kunskap. Att låta också social och kulturell hållbarhet bli hörnstenar i konstruktionen av framtiden.

” Vi måste omdefiniera ordet lyx.

Maria Block har jobbat med kretsloppsarkitektur sedan hon gick ut Chalmers 1991 och har tillsammans med arkitekten Varis Bokalders skrivit boken *Byggeologi* (Svensk Byggtjänst), som är något av en svensk bibel på området, över-satt till både engelska och kinesiska.

Vi träffas i Blocks Villa Balaton i Stockholms-förorten Sollentuna, ett praktexempel på ekologiskt byggande. Villan är konstruerad av prefabricerade träelement med asp-panel. Den har en stomme av kärnfuru och träfiberisolering av inhemsk skogsråvara. Taket är täckt med sedumväxter, som förutom att de får regnvattnet att rinna i lugnare mak också renar luften och hjälper till att hålla en jämn temperatur inomhus. Energinbehovet för villans värme, varmvatten och fastighetsenergi är bara 48 kWh/m² och år (cirka hälften av nuvarande krav på nybyggnad), vilket i stort sett tillgodoses med förnybar energi. Vattenburna radiatorer får värme från en så

kallad ”värmestrio” bestående av ackumulatortank, solfångare och vattenmantlad pellets-kamin. Den massiva träkonstruktionen bidrar till att jämna ut temperaturen inomhus. Odlingsrummet, som också är villans hall, fungerar som ett slags luftsluss. Kalluften utifrån tar sig sällan längre in i huset än så.

– Arkitektur är ett gigantiskt grupparbete. Ska man bygga så här måste alla inblandade dra åt samma håll. Det krävs ett nära samarbete mellan beställare, byggare och arkitekt.

Den svenska diskussionen om långsiktigt och ekologiskt byggande tenderar att handla om energieffektivitet. Men det är ett alldeles för snävt perspektiv, hävdar Maria Block.

– Ofta stannar diskussionen vid så kallade passivhus. I sådana isolerar man visserligen ordentligt, vilket förstås är av godo, men bryr sig inte nödvändigtvis om vad man använder för material. Det kan till exempel handla om heltäta plaster, vars hållbarhet man inte vet mycket om. I ett aktivhus, däremot, lämnar man inte en enda detalj åt slumpen. Man bygger ett bättre och något dyrare hus, för att sedan få lägre driftskostnader, enklare skötsel och mindre underhåll. Man ser saken på längre sikt, helt enkelt.

Svenska kommuner är fortfarande stelbenta gentemot människor som vill bygga miljöanpassat, menar Maria Block.

– Jag har till exempel sökt bygglov med dispens för att få isolera tio centimeter till i väggar eller tak och alltid fått kommunens avslag. Ett hus på 160 kvadratmeter blir sju kvadratmeter mindre om man isolerar tio centimeter extra. Gissa hur många blivande husägare som går med på det?

Teknikvurmen inom svenskt byggande är ett annat dilemma, enligt Maria. Att ekologiskt byggande är så fokuserat på energisparande är kanske inte så märkligt – det är den delen av ekologin som talar till plånboken som det är enklast att argumentera för. Men Maria Block menar att det är farligt att stirra sig blind på tekniklösningar.

– Det är lätt att glömma att teknik innebär teknikskiften. Jag föredrar att bygga driftsnåla hus med robust och lättskött teknik som håller över tid. Och det finns mängder av energisparande lösningar som inte har ett dugg med teknik att göra. Att bo smart på mindre yta, till exempel.

Som kretsloppsarkitekt skadar det inte om man är något av kemist. I byggsammanhang pratar man inte om gifter utan om emissioner – det låter inte lika läskigt. Oavsett vad man kallar dem finns de där. Maria Block pratar om CMR-ämnen, cancerogena, mutagena och reproduktionsstörande ämnen, och rabblar: Plastmattor innehåller mjukgörande medel, ftalater, som kan vara hormonstörande. Flamskyddsmedel från elinstallationer, elektronik, viss isolering och textila material sprids i naturen. Vattenkranar som inte är rostfria innehåller bly. Lågenergilampor innehåller kvicksilver.

Tror du att människor i allmänhet är medvetna om att deras nybyggda bostäder kan vara hälsofarliga?

– Absolut inte. Och eftersom många i dag äger sin bostad vilar ett gigantiskt ansvar på de enskilda bostadsköparna utan att de ens vet om det. I ett längre perspektiv handlar det också om ekonomi. Andrahandsvärdet kan bli sämre om energitången är större än för andra liknande bostäder, eller om det finns olämpliga material inbyggda.

Inom byggbranschen finns flera miljömärkningar, men de tar alla hänsyn till olika parametrar och är därför näst intill omöjliga att jämföra. För bostadsköpare är till exempel miljömärkningen Svanen under utveckling, men än så länge går det att räkna antalet Svanenmärkta hus på ena handens fingrar.

Vilka frågor bör en bostadsköpare ställa?

– Hur energisnålt, driftsäkert och underhållsfritt är boendet? Är det byggt med sunda

material? Vad är stommen gjord av? Vad är huset isolerat med? Samverkar materialen i huset för ett gott inomhusklimat? Hur mycket växthusgaser har avgivits och hur mycket energi har krävts i själva byggprocessen, från anskaffning av råvaror, via tillverkning och transporter till färdigt hus?

Framför allt handlar det nog om, menar Maria Block, att omdefiniera begreppet lyx. I många människors ögon handlar lyx fortfarande om att bo stort med stora fönsterpartier, vilket rimmar illa med klimatförändringar och energikris. Villa Balatons ägare har en annan definition av lyx. De nöjde sig inte med att använda LED-belysning, välja ett enkelt ventilationssystem, energisnåla vitvaror och elsnåla disk- och tvättmaskiner kopplade till varmvatten. För dem är det en lyx att bo i ett hus byggt av material som inte avger subtilt illaluktande emissioner, som är välisolerat och välbyggt och därför ger dem låga årskostnader. Huset är dessutom skönt tyst.

Efter drygt 20 år i branschen vet Maria Block allt om kretsloppsarkitektens dilemma. Om det tar två år att bygga ett konventionellt hus tar det kanske fyra att bygga ett kretsloppshus. Hon säger att hon har sprungit många ”mentala maraton-lopp”, men också insett att hon är och förblir en långdistanslöpare.

När vi träffas har Maria Block just kommit tillbaka från Norrbotten. I Glommersträsk, nära Arvidsjaur, har hon hittat en tvillingsjäl i snickaren Anders Eriksson. Hon konstaterar att utan Anders hade det inte blivit någon Villa Balaton. Nu skissar de, tillsammans, på fler typhus som är ytsmarta men funktionella, energieffektiva och byggda med sunda material. Tanken är att Anders Eriksson ska bygga så färdiga moduler som möjligt i sin fabrik och på det sättet både få ekonomi i projektet och hus som är flyttbara. **Är småskalighet en förutsättning för att bygga långsiktigt och ekologiskt i dag?**

– Än så länge, säger Maria Block. Inom livsmedelsindustrin har det lyfts många kritiska röster och skapats massor med småskaliga initiativ under de senaste åren. Jag hoppas att byggbranschen kan genomgå en liknande omvandling. ■

ANNICA KVINT, design- och arkitekturkritiker. Hon bor i en bostadsrätt från 1930-talet på Gärdet i Stockholm. Våren 2014 utkommer hennes *Med nya ögon* om svensk hållbar arkitektur och design.

MARIA BLOCK

1. Hur bor du?

– I en hyresrätt på Södermalm, Stockholm. Huset är byggt 1938 av en framsynt byggherre och byggmästare och har vacker arkitektur med kvalitetsmaterial. Köket är helt intakt från 1930-talet.

2. Vilket tid var den bästa ur hållbarhetssynpunkt, dvs. när byggde man hus som höll?

– Under 1950-talet byggdes många bra hus med material som har stått sig.

3. Värsta fuskbyggarställena?

– Vissa fasadkonstruktioner, klimatskal med köldbryggor och andra brister, inbyggd byggfukt som inte kan komma ut, energi- och ventilationssystem som inte är optimala.

